

ה-"KIND OF" של שפת המעוול*

דנה אמיר**

* This research was supported by The Israel Science Foundation (grant No. 194/17)
** ד"ר דנה אמיר היא פסיכולוגית קלינית, פסיכואנליטיקאית מנחה בחברה הפסיכואנליטית בישראל, חברת סגל וראש מסלול הדוקטורט הבינתחומי בפסיכואנליזה באוניברסיטת חיפה, משוררת וחוקרת ספרות. הוציאה לאור שישה ספרי שירה ושלושה ספרי עיון, שהאחרון בהם להעיד על העדים: ארבעה מודוסים של עדות טראומטית, ראה אור בהוצאת מאגנס בשנת 2018.

ה-KIND OF של שפת המעוול

דנה אמיר

פיליפ קלודל, בספר "הדו"ח של ברודק", שהיה אחד ממקורות ההשראה למחזה של אופירה הניג, כותב:

"חשבתי על ההיסטוריה הגדולה ועל ההיסטוריה שלנו. האם אלו שכותבים את הראשונה מכירים את השנייה? כיצד זיכרון של כמה אנשים אוצר את מה שאחרים שכחו או לא ראו מעולם? מי צודק? מי שאינו מצליח לנטוש באפלה את הימים שחלפו או מי שמשליך לתוך האפלה את מה שלא מסתדר לו? האם ההיסטוריה היא אמת עיקרית המורכבת ממיליון שקרים בודדים הנרקמים זה בזה?"

המחזה KIND OF עוסק באופן שבו אנחנו משקרים בעזרת האמת; בשימוש הייחודי שלנו בשפה היוצר באמצעותה שוב ושוב את אותה היסטוריה המורכבת, כדברי קלודל, ממיליון שקרים בודדים הנרקמים זה בזה.

הפילוסוף הצרפתי ז'אן-פרנסואה ליוטאר טוען בספרו "הדיפרנד"¹, כי מה שמהווה את "הפשע המושלם" איננו רצח הקורבן או חיסול העד, אלא הפיכתו של העד לשותק, הפיכתו של השופט לחירש והפיכת טקסט העדות ללא קוהרנטי. אם מנטרלים את המוען, הנמען ותוכן העדות הנמסרת, טוען ליוטאר, למעשה "אין רפרנט": אם העד עיוור, השופט חירש ותוכן העדות מפורק וחסר פשר - הפשע לא נרשם ולכן, לכאורה, לא אירע כלל. "מחיקת הרפרנט" מושגת באמצעות יצירת שפה כפולה, המבוססת על דיסוציאציה בין התוכן הגלוי לתוכן הסמוי שלה. זוהי שפה שתחת המסווה של יצירת משמעות ושימוש ברצף כרונולוגי, למעשה יוצרת מה שהסופר ג'ורג' אורוול כינה בשם "שיחדש" (Newspeak)² - "שיח חדש" המשכתב את ההיסטוריה העובדתית והרגשית.³

ההוגה הראשונה שעמדה על השימוש הייחודי של המעוול הקולקטיבי בשפה הייתה חנה ארנדט.⁴ ארנדט ניתחה את האופן שבו עשה אייכמן במהלך עדותו שימוש בקלישאות, במליצות וב"לשון בירוקרטית נקייה", על מנת לנסח את פעולותיו כ"שוליות" מצד אחד

1 JEAN-FRANCOIS LYOTARD, LE DIFFÉREND (LES ÉDITIONS DE MINUIT, 1983) לתרגום הפרק הראשון של הספר לעברית, ראו ז'אן-פרנסואה ליוטאר "הדיפרנד" תיאוריה וביקורת 8, 139 (1996) / דנרפידה/ <https://theory-and-criticism.vanleer.org.il/product/>.
2 ג'ורג' אורוול 1984 (ג. אריון מתרגמת, 1971).
3 Dana Amir, Screen Confessions: A current analysis of Nazi Perpetrators' "Newspeak", 23 PSYCHOANALYSIS, 3 (2017) 97-114. לעברית ראו דנה אמיר "יודווי מסך: ה'שיחדש' של המעוול" מארג ט (צפוי להתפרסם ב-2019).
4 חנה ארנדט אייכמן בירושלים: דין וחשבון על הבנאליות של הרוע (אריה אוריאל מתרגם, 2000).

וכ"בלתי נמנעות" מהצד האחר, כלומר כחלק ממנגנון כללי שאין בתוכו משקל לאחריות הפרט על מעשיו. השימוש הייחודי הזה בשפה, טענה ארנדט, מילא תפקיד בהטעיה של הציבור הרחב, אך לא פחות מכך אפשר לנוטלים חלק בתהליך ההשמדה ההמוני להימנע מן הקונפורנטציה בין מעשיהם העכשוויים ובין נורמות מוסריות מוקדמות יותר⁵; כלומר "לא לדעת" את מעשיהם שלהם.

ארנדט כותבת על אייכמן:⁶

"בין אם כתב את זיכרונותיו בארגנטינה או בירושלים, בין אם דיבר אל חוקר המשטרה או בבית המשפט, תמיד אמר אותם דברים, ותמיד בחר באותן מילים. ככל שהאזנת לו יותר זמן, נעשה ברור שאי יכולתו לדבר הייתה קשורה קשר הדוק לאי-יכולתו לחשוב, כלומר לחשוב מנקודת המבט של הזולת. שום תקשורת איתו לא הייתה אפשרית, לא מפני שהוא שיקר, אלא מפני שהיה מוקף בהגנות המהימנות ביותר שאטמו אותו למילותיהם ולנוכחותם של האחרים, ומכאן למציאות ככזאת."

מיכל בן-נפתלי, בספרה "הביקור של חנה ארנדט", כותבת על לשונו של אייכמן:⁷

"הלשון [...] אינה לשון הרבים. היא אישית ולא אישית, מוחקת אישיות, ולכן פטפטנית, אטומה."

ובהמשך היא שואלת:⁸

"כיצד להבין 'הפרעה' לשונית זו, שאינה פתולוגיה ואינה 'תסמין' מנקר, ואינה בהכרח ליקוי שכלי?"

ארנדט אכן עשתה ניסיון אמיץ וחתרני, ניסיון שהקדים במובנים רבים את זמנו, להבין את ה"הפרעה הלשונית" הייחודית המאפיינת את שפת המעוול. כחלק מן ההאזנה שלה לשפה הזאת היא זיהתה בתוכה, למשל, צורות שונות של היפוך, כך, למשל, תיארה את ה"תחבולה" שנקט בה הימלר על מנת להתגבר על תחושת "החמלה החייתית" המתעוררת בכל אדם נורמלי נוכח סבל פיזי, תחושה שהתעוררה גם בקרב הגרמנים לנוכח סבלם של קרבנותיהם:⁹

"הוא הסב את האינסטינקטים האלה, והיטה אותם כלפי ה'אני'. וכך, במקום לומר: איזה דברים נוראים עשיתי לאנשים! יכלו הרוצחים להגיד:

5 שם, בעמ' 86.

6 שם, בעמ' 58-59.

7 מיכל בן-נפתלי **הביקור של חנה ארנדט** 114 (2006). השוו מיכל בן-נפתלי "חנה ארנדט: מעבר לעונג המלנכוליה - דו"ח על מצב הלשון" **המשפט** ח 129 (2003).

8 שם.

9 ארנדט, לעיל ה"ש 4, בעמ' 115.

איזה דברים נוראים נאלצתי לראות תוך מילוי חובותי, וכמה העיק התפקיד הזה על כתפיי".

היפוך העמדות הזה הוא אחד מ"כללי התחביר" המרכזיים של שפת המעוול. בעדויות לא מעטות של מעוולים רואים בעצמם המעוולים קורבנות של המשטר ולא אחראים לו. אולם, הפתרון של הימלר מייצג דרגת תחכום גבוהה מזאת. זהו פתרון לשוני המציב את גורם הסבל כמושא הסבל, ושומט מתוך המבנה התחבירי את מושא הסבל האמיתי. הוא הקורבן. המעוול, הוא מחולל הסבל, ניצב למעשה בשני קצוות המשפט: הן כמחולל הפעולה והן כמי שסובל ממנה. היכן הקורבן? הוא הופך לדמות שולית בתוך הסצנה הזאת שהמעוול מככב בה מראשיתה ועד סופה. הוא אינו אלא החפץ שבאמצעותו מחולל המעוול את הסבל שהוא עצמו, בגדולתו, באומץ ליבו, בנאמנותו המוחלטת למשימה שהוטלה עליו, צריך לעמוד בו. ההשמטה הזו של הקורבן מתוך מבנה המשפט רחוקה מלהיות מקרית. למעשה, היא מייצגת את האופנים המתוחכמים והעקביים שבהם שפת המעוול שומטת מתוכה את משמעות האירועים שהיא עצמה מתארת. אולם שפת המעוול איננה שומטת מתוכה רק את הקורבן, אלא מייטרת בסופו של דבר, במהלך מעגלי ומתעתע לא פחות, את המעוול עצמו כסובייקט דובר וכסובייקט חושב.¹⁰

איך מתרחשת המחיקה הזאת? השפה הפשוטה והבהירה נשכחה.

"אני אוהבת את השיר *Imagine*. המילים הפשוטות של השיר ממשיכות, עדיין, לשבור לי את הלב, ואני יכולה לנהוג באוטו, לבד לגמרי, בדרך מיפו לחיפה, ולצרוח את המילים שכל אחד יכול להבין אבל בלי שאף אחד ישמע".

אומרת הניג.¹¹

העיוות של השפה מתחיל בדיוק מכך, שאת המילים שכל אחד יכול להבין - איש אינו שומע עוד. במקום זה, יוצרת המציאות הקטסטרופלית שבתוכה מתנהל המחזה של הניג שפה שמכוונת לכך שאת מה שמותר לשמוע - מובטח לנו שלא נוכל להבין. ה"לא נוכל להבין" איננו קשור בכך שמדובר בשפה מורכבת יתר על המידה, אלא בכך שמדובר בשפה "אנוסה", או למעשה ב"פסיאודו-שפה", כזו המתיימרת ליצור משמעות, אך למעשה חותרת תחת היכולת של הפרט להבין את מעשיו או לחשוב את עצמו בתוכם. לא במקרה שמה הניג בפיו של יוסי את המילים האלה: "הוא לא יכול לסבול שמישהו רוצה לחשוב על החיים שלו". שפה שאיננה יכולה לשאת חשיבה על שפה הופכת למנגנון דיכוי או למנגנון ציות, כלומר לנוגדן חשיבה. בהתהוות של השפה כנוגדן חשיבה עוסק המחזה הזה לכל אורכו. מעניין, אפרופו, שדווקא הליקויים בדיבור חושפים בתוכו את האמת שהשפה עצמה מבקשת להסתיר: "הרב תות" חושף

10 Amir, לעיל ה"ש 3, בעמ' 99-100.

11 אופירה הניג *KIND OF*, לעיל בעמ' 26.

את האמת אודות הרב קוק; האמת הנשמטת מתוך חוקי התחביר שבה ומסתננת לתוך השפה בגלל (או בזכות) הליקוי ביכולת לעקוב באופן מושלם אחר הכללים ואחר הכלל. דוגמה יפה נוספת לאופנים שבהם מסתננת ה”אמת” לתוך הדיבור, היא השיעול הכרוני של המורה להיסטוריה. השיעול, כמו ליקויי הדיבור, מסמנים את שבר השפה, אך לא פחות מכך מסמנים את הפרצות שדרךן יכולה החשיבה להסתנן חזרה לתוך השפה שהדירה אותה מתוכה.

כריסטופר בולאס טוען, כי הלך הרוח הפשיסטי הוא מצב שבו סיסמאות ממלאות את המרווח, שקודם היה תפוס על ידי ריבוי המשמעויות של הסדר הסמלי¹². כל זמן שהמשטר הפנימי היה דמוקרטי, טוען בולאס, למילים, כמו לסמלים, היה החופש להיקשר אל מילים אחרות. אך כאשר החירות לייצוג נחסמת, המסמנים מאבדים חירות זאת. החיסול של הסמלי, של הרב-משמעי, הוא למעשה הרצח הראשון שהמשטר הפשיסטי מבצע, משום שהסמלי הוא החתך האמיתי החותר תחת האידיאולוגיה. הוא יפזר תמיד כל משמעות כבולה, ויחותר תחת כל פעולה של סולידריות כשם שפליטות פה חותרות תחת עמדת הסובייקט המודע. אולם, סיסמה איננה רק מה שפונה אל המכנה המשותף הנמוך ביותר, כפי שמקובל לחשוב, אלא גם מה ש”חוסך” את פעולת החשיבה ומייתר אותה, כלומר מה שמקבע את המחשבה עצמה של משמעויות כבולות. כשהמורה לדקדוק אומר ”אפשר גם לרשום סיסמאות חדשות שלמדתם”, הוא מצביע בדיוק על הפרדוקס הזה: סיסמא איננה יכולה להיות חדשה משום שהיא מייתרת כל אפשרות של מחשבה, וללמוד לדקלם אותה הוא למעשה לייתר כל סוג של למידה.

השפה שהמחזה של הניג מתאר היא שפה המתייצבת על סף החידלון, כשהסובייקט הדובר בתוכה ומתוכה הוא למעשה סובייקט שנשמט ממנה, סובייקט שהיא עצמה מייתרת את קיומו. במובן זה, למרות האירוניה וההומור שהוא רואי בהם, המחזה הזה הוא קינה על האופן המתוחכם והמתעתע שבו נפש האדם חותרת תחת עצמה; קינה על אין-האוניס האנושי מול האנושיות עצמה. הניג לא מוותרת לאף אחד במחזה הזה, גם לא לה עצמה. באחת התמונות האחרונות היא אומרת:¹³

”יש לי חיבה מיוחדת לספרים שעוסקים בזוועות של האנושות. עוד בימי נערוטי נהגתי לקרוא על כל מקרה טבח שהיה בהיסטוריה, בעיקר בהיסטוריה המודרנית. עד היום אני נוהגת לבלות את שעות הערות שלי בבית בצפייה בסרטים דוקומנטריים על רצח עם, מעשי טבח, תיאורי זוועה של מעשי הכובשים למיניהם. ובעיקר מעשי ליניץ'. ואז אני מרגישה מאוד טוב. אני מרגישה 'אקטיביסטית'. עם הקפה ביד אחת והסיגריה ביד השנייה, בחדר העבודה שלי, אני בטוחה שאני מתקנת את העולם. לפחות אני יכולה להגיד שאני רוצה לדעת מה קורה. או מה קרה. או מה הקשר

12 .CHRISTOPHER BOLLAS, BEING A CHARACTER: PSYCHOANALYSIS AND SELF EXPERIENCE 193 (1992)
13 הניג, לעיל ה”ש 11, בעמ’ 37.

בין מה שקרה למה שקורה. אני מאד מחבבת את הפוזיציה היודעת'.
 אני קוראת ויודעת מה קורה בחדשות בבית ובעולם. עשיתי חצי מהדרך
 של האקטיביזם. למרות שבדרך כלל זה גם נגמר בזה. מקסימום אני
 לא מצליחה לישון טוב בגלל הזוועות ומתלוננת בבוקר שאני 'לא ישנה
 כלילה' וטורחת להדגיש שזו לא רק מטפורה. הכי קשה זה הספרים עם
 תיאורי הזוועה ומעשי הליניץ'. הספרים זה הכי קשה. כי זה רק אני והספר.
 ממש קוצר נשימה. רק שבדרך כלל אני גם לא עושה עם זה כלום. נשאר
 רק קוצר הנשימה. נשאר רק המטפורה".

המילים "נשאר רק המטפורה" מצביעות, ולא במקרה, על הסכנה הגדולה האורבת
 לפתחה של השפה של כל אחד מאיתנו, שוחר טוב ודעת ככל שיהיה. שכן, גם
 המטאפורה הפואטית ביותר עשויה להפוך בסופו של דבר, כמו שמראה לנו המחזה
 הזה, לסיסמה. להישאר עם המטאפורה הוא להשתמש בכוח המילוט של השפה מפני
 המציאות, במקום להשתמש בה כנתיב אל המציאות הזאת; הוא להישאר עם "האמת
 העיקרית", בלשונו של קלודל, לא רק במחיר הוויתור על העיקר - אלא במחיר הוויתור
 על האמת.